

ETIČNI RAZMISLEKI OB PRIPRAVI RAZSTAVE ROJSTVO: IZKUŠNJE ROMINJ V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU¹

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Avtorica v prispevku razmišlja o etičnih podlagah za sodelovanje muzejskega kustosa z izvornimi skupnostmi pri raziskovanju in predstavljanju njihove dediščine. Pri tem teoretične predpostavke sooča s spoznanji in izkušnjami, ki jih je pridobila pri delu s pripadnicami romskih skupnosti v sklopu projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Prispevek sklone z razmišljanjem o vlogi kustosa, ki se pri tovrstnem sodelovanju in deljenju avtoritete z nosilci dediščine ne zmanjša, temveč se zaradi odgovornosti, ki jo ima do muzeja, njegovih obiskovalcev in tudi do nosilcev dediščine, njegova vloga le še krepi.

Ključne besede: etika, muzeologija, družbena odgovornost muzejev, radikalna transparentnost, deljeno skrbništvo, romska skupnost

Abstract: The author reflects on ethical implications of the co-operation of museum curators with the source communities in researching and presenting their heritage. Theoretical suppositions are compared to her practical experience acquired while working with women from Roma communities in the project titled *Accessibility of Cultural Heritage to Vulnerable Groups*. The paper concludes with a reflection on the role of the curator, which rather than being diminished because of his or her cooperation with heritage holders, is only reinforced due to his or her responsibilities to the museum, its visitors, and also to the heritage holders.

Key words: ethics, museology, social responsibility of museums, radical transparency, shared guardianship, Roma community

Uvod

Slovenski etnografski muzej je med letoma 2013 in 2015 izvajal projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*,² ki sta ga sofinancirala Evropska Unija iz Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Pri uresničevanju zastavljenih ciljev so sodelovali še Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Narodna galerija, Tehniški muzej Slovenije in Slovenski gledališki inštitut (prej Slovenski gledališki muzej). Projekt je bil namenjen predvsem usposabljanju oseb iz različnih ranljivih skupin za opravljanje strokovnih nalog muzejske javne službe ter razvoju in izvedbi novih programov, prilagojenih potrebam ranljivih skupin.

V sklopu projekta so bile kot ranljive skupine opredeljene tiste, ki so bile do takrat v muzeju manj prisotne in pogosto spregledane. Teh skupin muzejski delavci niso nagovarjali kot obiskovalce ali pa muzejske pripovedi niso vključevale njihovih zgodovín, spominov, izkušenj in perspektiv. Izbrane obravnavane skupine so bile osebe z različnimi oviranostmi (gibalnimi in senzornimi), etnične in narodne

skupnosti v Sloveniji (madžarska in italijanska narodna skupnost, romska skupnost, pripadniki narodnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije), priseljenci, mladi diplomanti – iskalci prve zaposlitve in brezposelni nad 55 let. Pri vseh omenjenih skupinah je ob upoštevanju intersekcionalnosti treba še posebej izpostaviti kategorijo spola, saj so ženske še vedno ranljiva družbena skupina.

Zaposleni pri projektu smo poskušali dostopnost do muzejskih vsebin izboljševati na treh ravneh. Prva je fizična dostopnost, ki pomeni zmanjševanje grajenih in drugih fizičnih ovir v muzejski stavbi in na razstavah, kar je za nekatere osebe z oviranostmi ključno, če želijo obiskati muzej. Druga je dostopnost do muzejskih vsebin, ki smo jo poskušali izboljševati s pripravo različnih izobraževalnih programov. V pripravo in izvajanje nekaterih smo vključili tudi pripadnike ranljivih skupin in jim tako omogočili sodelovanje pri predstavljanju in interpretaciji muzejskih vsebin. Tretja raven, ki je odprla največ etičnih vprašanj in zahtevala temeljite razmisleke, pa je vključevanje pripadnikov ranljivih skupin v konkretno muzejsko delo in s tem v ustvarjanje muzejskih vsebin (Valič in Palaić 2015: 18–21). V tem okviru so bili v Narodnem muzeju Slovenije v fotografsko delavnico vključeni slepi in slabovidni dijaki in študentje, ki so pripravili razstavo svojih fotografij in tako podali svoj pogled na dediščino (iz) rimskega časa, ki jo hrani muzej (Valič, Kostelec in Palaić 2015). V Slovenskem etnografskem muzeju sta pod mentorstvom Katarine Nahtigal in Andreja Tomazina, ki sta bila zaposlena pri projektu, v letu 2015 svoji razstavi pripravila dva gibalno ovirana študenta. Nastija Fijolić je pripravila fotografsko razstavo *Poglej me in videl boš* (2015),

1 Povod za članek je bila okrogla miza z naslovom Etnološka etika, ki jo je Slovensko etnološko društvo priredilo 17. 9. 2015 v Slovenskem etnografskem muzeju.

2 Več o projektu lahko preberete na spletni strani projekta (Spletni vir 1), v zaključnem elaboratu projekta z naslovom *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam* (Palaić in Valič 2015a) ter v prispevku 'Projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam in pogledi nanj z vidika zaposlenih v sodelujočih muzejih' (Palaić in Valič 2015b).

* Tina Palaić, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja ter pedagoginja, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; tina.palaic@gmail.com.

s katero je izpostavila problematiko telesnih idealov v današnji družbi in poskušala spodbuditi obiskovalce k bolj odprtemu razmišljanju o tej temi. Nino Batagelj pa se je z razstavo *Nino: Človek optimizem* (2015) predstavil kot strasten športnik, ki tudi po nesreči in tetraplegiji nadaljuje z nizanjem športnih in drugih življenjskih uspehov. Poleg tega smo v Slovenskem etnografskem muzeju sodelovali tudi s pripadnicami romskih skupnosti, s katerimi smo raziskovali njihove obporodne šege, prakse in navade ter pripravili razstavo z naslovom *Rojstvo: Izkušnje Rominj*³ (2015) in ob njej tudi spremljevalni program (več o sodelovanju v Palaić 2015a).

Projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je uresničeval sodobne usmeritve v muzeologiji in udejanjal koncept muzeja kot etične institucije. O dostopnosti do dediščine govori ICOM-ov kodeks muzejske etike in poudarja, da je posebno pozornost pri dostopnosti treba posvetiti prav ljudem s posebnimi potrebami (ICOM-ov kodeks, člen 1.4.). To določa tudi *Zakon o varstvu kulturne dediščine*, ki opredeljuje, da je varstvo dediščine v javno korist. Prav zato je nujno omogočiti dostop do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebej pa mladim, starejšim in invalidom (ZVKD, 2. člen). Poleg povečevanja dostopnosti do dediščine, ki jo hranijo nacionalni muzeji in galerija, vključeni v projekt, je treba poudariti njihova prizadevanja za vključevanje pripadnikov ranljivih skupin v ustvarjanje muzejskih vsebin. Muzeji imajo potencial in tudi odgovornost, da z izbiro vsebin in načinom dela, pri katerem so pripadniki različnih družbenih skupin vključeni v muzejsko delo ter imajo možnost spregovoriti o sebi in se predstaviti, opozarjajo na družbeno neenakost in promovirajo človekove pravice ter tako prispevajo k ustvarjanju bolj vključujoče, pravičnejše in spoštljivejše družbe (Sandell 2002: 3–4). O tem govori tudi Janet Marstine, ki opredeljuje koncept moralnega delovanja muzeja in ga poveže z uresničevanjem treh teoretičnih in praktičnih polj: družbene odgovornosti, radikalne transparentnosti in deljenega skrbništva dediščine (Marstine 2011: 5). O vseh treh bom razmišljala ob primeru sodelovanja z Rominjami pri raziskovanju in predstavljanju njihove dediščine obporodnih šeg, praks in navad. Prav tako bom razmišljala o vlogi kustosinje oziroma kustosa pri vključevanju posameznikov ali skupin v muzejsko delo ter opredelila nekatere dileme, s katerimi sem se srečevala pri sodelovanju z Rominjami.

Projekt sodelovanja z Rominjami

O projektu sodelovanja z Rominjami sem pisala že na več mestih,⁴ zato ga bom tukaj le na kratko opisala. Vanj je

bilo vključenih dvajset žensk iz treh romskih skupnosti: iz Serdice, Maribora in Kerinovega Grma. To je projektu dalo pomembno primerjalno vrednost, saj se skupine med seboj razlikujejo po tem, od kod so se njihovi pripadniki priselili, po verski pripadnosti, po različicah romskega jezika, ki jih govorijo, pa tudi po stopnji vključenosti v večinsko skupnost. Te okoliščine so vplivale na obporodne prakse in navade, o katerih so pripovedovale ženske. Intenzivno smo sodelovale⁵ med septembrom 2014 in aprilom 2015. S pomočjo gledališča zatiranih, ki obsega različne gledališke tehnike, s katerimi spodbujamo raziskovanje in spreminjanje osebnih ali družbene realnosti (več o njihovi uporabi pri sodelovanju z Rominjami v Božič in Rudež 2015), smo raziskovale njihovo obporodno dediščino in jo predstavile na razstavi *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Razstavo smo nadgradile tudi z bogatim spremljevalnim programom. Po zaprtju razstave v Slovenskem etnografskem muzeju se je naše sodelovanje nadaljevalo, saj je razstava gostovala v vseh skupnostih udeleženk, kjer smo prav tako skupaj pripravile in izvedle spremljevalne programe.

Raziskovale smo dediščino obporodnih šeg in praks, obporodne izkušnje in spomine, pozornost pa smo namenile tudi dostopu do zdravstvenih storitev v reproduktivnem obdobju ženske. Z raziskavo smo v muzeju želeli spodbuditi prepoznavanje in ohranjanje romske kulturne dediščine tako med Romi samimi kot večinsko skupnostjo ter poglobiti znanje o izbranih temah predvsem z vidika pripadnic romske skupnosti.⁶ Z razstavo in spremljevalnim programom smo to dediščino predstavljali in interpretirali, prav tako pa tudi vzpostavili prostor, v katerem je bil možen dialog med manjšinsko in večinsko skupnostjo. S spremljevalnim programom, ki je vključeval vodstva po razstavi, delavnice, pripovedovanje romskih pravljic ter dva seminarja o statusu Rominj v Sloveniji (v letih 2015 in 2016), pa smo poskušali tudi povečati razumevanje in zavedanje javnosti o življenju pripadnic in pripadnikov romske skupnosti⁷ (Palaić 2015b: 11).

5 Projekt sodelovanja z Rominjami je vodila Tina Palaić ob pomoči strokovnih sodelavcev dr. Bojane Rogelj Škafar, Sonje Kogej Rus, dr. Janje Žagar in mag. Ralfa Čaplaka Mencina (Slovenski etnografski muzej) ter zunanjih sodelavk svetovalke Žive Antauer ter Nike Rudež in Anje Božič, ki sta izvajali delavnice gledališča zatiranih.

6 Ker so bile navdušene nad tehnikami gledališča zatiranih, so Rominje iz Serdice predlagale dodatno aktivnost. S temi tehnikami so pod vodstvom Anje Božič in Nike Rudež pripravile predstavo o svojih izkušnjah z ustvarjanjem družine. Odigrale so jo na odprtu razstavo v Slovenskem etnografskem muzeju. Ogledate si jo lahko na spletnem kanalu YouTube (Spletni vir 3).

7 Košček k mozaiku razumevanja življenja pripadnic romske skupnosti iz Maribora ponudi tudi osebna pripoved sodelujoče v projektu Jasmine Ahmetaj. Prisluhnete ji lahko v *Galeriji pripovedovalcev* (Spletni vir 4), ki je rastoča zbirka pripovedi obiskovalcev muzeja. Pogovor z njo sta vodila in posnela kulturna mediatorja Brigita Rupnik in Janez Doler.

3 Več o razstavi, fotografije z odprtja in brošura *Rojstvo: Izkušnje Rominj* v Spletnem viru 2.

4 *Obporodne prakse, izkušnje in spomini: Projekt sodelovanja z Rominjami* (Palaić 2015a) in *Družbeno angažirani muzej: Vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin* (Palaić 2015c).

Družbena odgovornost

Janet Marstine trdi, da je muzejska etika danes odvisna od povezanosti muzeja z različnimi in spreminjajočimi se skupnostmi, v okviru katerih ta deluje (Marstine 2011: 10). Različne skupnosti bi morali muzeji razumeti kot partnerje pri ustvarjanju svojih programov in aktivnosti. Eden od razlogov za tovrstno sodelovanje je potreba po razvoju občinstva, kar je danes v ospredju muzejskega poslanstva. Prav tako je očitno, da obiskovalci ne želijo biti več le pasivni potrošniki kulturnih dobrin, temveč predvsem aktivno vključeni udeleženci in tudi soustvarjalci muzejskih aktivnosti. Ljudje želijo imeti možnost odzivati se na predstavljene vsebine in prispevati svoj pogled (glej predgovor v Simon 2010). Še bolj pomembno pa je, da muzeji prepoznajo svoj potencial in prevzamejo odgovornost za ustvarjanje bolj pravične in vključujoče družbe (Sandell 2002: 4). Muzejske razstave in programi lahko odpirajo različna vprašanja in spodbujajo razmisleke obiskovalcev o zahtevnejših družbenih temah, prav tako pa lahko vključujejo tiste družbene skupine, ki so navadno spregledane ali marginalizirane (Duclos-Orsello 2013: 121–122). Ena od teh skupin je tudi romska skupnost, ki je v muzejih manj prisotna in pogosto tudi ni nagovorjena. Prav tako sta romska zgodovina in dediščina redko vključeni v muzejske pripovedi, čeprav Romi s številnimi aktivnostmi v njihovih društvih in organizacijah sami izražajo to potrebo (Palaić 2015c: 210–211). Podobno v svoji analizi ugotavljata tudi Dušan Štepec Dobernik in Mojca Tercelj Otorepec (2006), ki sta zapisala, da je zanimanje spomeniškovarstvene in muzejske stroke za romsko kulturo prepuščeno zlasti osebnemu zanimanju posameznih strokovnjakov zanjo. Romi tudi sicer spadajo med najbolj marginalizirane družbene skupine, saj jih v Sloveniji večina živi v revščini, prav tako pa so socialno izključeni vsaj na področjih izobraževanja, zaposlovanja in nastanitve (Vzporedna življenja 2011: 7). To so še dodatni razlogi, da muzeji kot družbeno odgovorne institucije zavzamejo aktivistično pozicijo in opozarjajo na to problematiko. Samo opozarjanje pa še ni dovolj. Nujno je, da skupaj s pripadniki romske skupnosti predlagajo tudi ukrepe in rešitve za izboljšanje neustreznih razmer.

Slovenski etnografski muzej je že dolgo časa bolj ali manj povezan z romsko skupnostjo. Najprej moram omeniti prizadevanja dr. Pavle Štrukelj, ki je bila v muzeju zaposlena kot kustosinja za neevropske zbirke. Dolga leta je raziskovala kulturo Romov in na podlagi svojega terenskega dela pripravila deli *Romi na Slovenskem* (1980) in *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji* (2004). V slednjem najdemo tudi opise družinskih obredov in verovanj (2004: 183–190), opise načinov zdravljenja otrok (2004: 145) ter opis šeg ob rojstvu, poroki in smrti (2004: 201–202). Muzej je v zadnjih letih tudi dokaj kontinuirano predstavljal posamezne elemente

romske kulture. Izpostavimo lahko romski festival *Roma-no Chon* (več o tem glej Čeplak Mencin 2013) in projekt *Vidiš me, vidim te* (Rogelj Škafar in Vidmar Horvat 2009). Kako so se muzeji pri nas doslej povezovali z izvornimi skupnostmi, to je s skupnostmi, iz katerih izhajajo nosilci dediščine, ki jo predstavljamo z muzejskimi razstavami in drugimi dejavnostmi, in kako je potekalo sodelovanje z njimi? Ali so kustosi poskušali od ljudi pridobiti informacije o določenih praksah, ki so jih potem prikazali in interpretirali na razstavah? Ali so jih vključevali v pripravo in izvedbo določenih aktivnosti? Sama sem želela z Rominjami razviti dalj časa trajajoče sodelovanje, v katerem pa te ne bi bile le sogovornice, temveč predvsem sodelavke in soustvarjalke razstavnih vsebin in spremljevalnih aktivnosti. Ob snovanju projekta sem se precej ukvarjala z vprašanjem, koga povabiti in kako, saj se je tema, ki sem jo predlagala, navezovala na njihovo intimno družinsko situacijo, obenem pa je zahtevala več vložka kot samo pri-povedovanje o sebi in svojih izkušnjah. Sploh pa se mi je to zdelo težavno v primeru skupine, ki jo večinska skupnost in njene institucije (vsaj tako institucije večinoma dojemajo Romi – ne tudi kot svoje) pogosto diskriminirajo. Razmislek je zahtevalo tudi vprašanje, katere skupnosti vključiti in na koga se pri povezovanju obrniti. Odločila sem se za sodelovanje z različnimi skupnostmi, saj se mi je zdelo pomembno opozoriti na obstoječo heterogenost in preseči stereotipen, poenostavljen pogled, ki predpostavlja enotno romsko skupnost. Prav tako sem se poskušala izogniti povezovanju s krovnimi organizacijami, ki naj bi zastopale romsko skupnost, in tako sem bolj ali manj naključno izbrala sodelujoče skupnosti.⁸ Kako vzpostaviti zupanje za tovrstna sodelovanja? Zakaj bi se nekdo odločil in spregovoril o sebi v muzejskem okolju – oziroma kaj bi s tem pridobil? Ob pripravah na sodelovanje z Rominjami sem srečala Živo Antauer, ki mi je na podlagi svojih številnih izkušenj z delom v romskih naseljih svetovala, naj do Rominj ne pristopim neposredno, temveč naj poiščem tiste ženske, ki so v svoji skupnosti aktivne in angažirane na različnih področjih in bodo pripravljene opravljati vlogo koordinatorke sodelovanja med muzejem in ženskami. Že nekaj časa sem bila zaradi njenih številnih prizadevanj seznanjena z delom aktivistke Jasmine Ahmetaj,⁹ ki je tudi predsednica romskega društva (in sedaj socialnega podjetja) Terne Roma – Mladi Romi v Mariboru. Profesorica na

8 O problematiki dostopa posameznih romskih skupin do javnih dobrin (na primeru javnega medija, kot je radio) pišeta Miha Kozorog in Viktor Škedelj (2006). Z izbiro le ene skupine, ki bi predstavila svojo obporodno dediščino v muzeju, bi bila privilegirana le ta skupina in zlahka bi potrdili oziroma še okrepili stereotipe o enotni romski kulturi. Tako pa smo poskušali zblížiti pripadnike različnih skupin med seboj in obenem z razbijanjem ustaljenih predstav spodbuditi zmanjševanje nestrpnosti med večinskim prebivalstvom.

9 Med drugim je izdala tudi prvi romski mladinski roman *Dekle z bon-boni* (2013), ki ga je napisala v sodelovanju z dr. Marto Gregorčič.

Fakulteti za socialno delo dr. Ana Marija Sobočan mi je predlagala sodelovanje s študentko socialnega dela Meliso Baranja iz Serdice. Živa Antauer pa me je peljala v Kerinov Grm, kjer sem spoznala Sarenko Hudorovac, predsednico romskega društva Mosto – društva za medkulturni dialog. V projekt so pritegnile tiste ženske, s katerimi si zaupajo in za katere so vedele, da so pripravljene tudi dolgotrajneje sodelovati. Povezovanje z ženskami s pomočjo treh aktivnih in zavzetih mladih Rominj je bil izjemno pomemben korak, ki je v veliki meri omogočil izvedbo projekta, saj so koordinatorke nenehno spodbujale in motivirale ženske ter organizirale aktivnosti v svojih skupnostih. Ob prvem srečanju v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer smo si ogledale del razstave *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*, se je pokazalo, da so Rominje iz Maribora svoje obporodne šege in prakse deloma že raziskovale, zato so ženske pripovedovale številne zgodbe. Skupini iz Serdice in Kerinovega Grma pa sta se spraševali, ali pri njih obstaja kaj podobnega in ali sploh imajo kaj deliti z drugimi. Kmalu se je pokazalo, da imajo vse skupine bogato dediščino obporodnih šeg in praks, s projektom pa so jo ženske želele ne le ohraniti, temveč so prepoznale vrednost v tem, da jo prikažejo in o njej spregovorijo tudi drugim. Družbeno odgovoren muzej opredeljujejo različna, a med seboj prekrivajoča se področja delovanja: demokratični pluralizem, deljena avtoriteta in družbena pravičnost. Muzej je tisti prostor, ki lahko popravlja slabosti demokratičnega sistema, v katerem lahko večina utiša tiste, ki razmišljajo drugače ali se ne strinjajo z večino. Demokratični pluralizem je priložnost za krepitev družbeno vključujočega diskurza. Na ta način muzej ustvari priložnost tudi za prespraševanje odnosa med muzejem in njegovimi deležniki (Marstine 2011: 11). Za to seveda potrebujemo inovativne pristope, med katerimi Marstine opisuje deljeno avtoriteto. V muzejskem okolju to pomeni nujnost odzivanja muzejev na družbene potrebe in vključevanje različnih skupin tako, da imajo te moč za soustvarjanje vsebin. Učinkovit način za uresničevanje tega koncepta je recipročnost. Gre za to, da vsi vpleteni prepoznajo znanje drugih, ga spoštujejo in se od njih učijo. Samo z vnovičnim pogajanjem o moči in nadzoru lahko dosežemo sodelovanje s skupnostmi in si delimo skrb za varstvo dediščine (Marstine 2011: 11–12). Deliti avtoriteto tako z javnostjo kot s strokovnjaki iz drugih institucij je lahko izjemno močno orodje za muzeje, da učinkovito izražajo o družbenih problemih in načinih spreminjanja družbe ali da v teh procesih sodelujejo (Duclos-Orsello 2013: 122). Pri družbeni odgovornosti muzejev govorimo tudi o inkluziji oziroma vključenosti, s čimer muzeji prispevajo k družbeni pravičnosti (Poljak Istenič 2015: 48–50). Pomembna naloga muzeja je namreč prav zavzemanje za družbeno pravičnost in človekove pravice. To seveda pomeni, da morajo biti muzeji pripravljeni sprejeti odgovornost za aktivizem (Marstine 2011: 13).

Sodelovanje z Rominjami je uresničevalo vse tri predstavljene koncepte. S predstavljanjem in interpretiranjem njihove obporodne dediščine z muzejsko razstavo in spremljevalnim programom smo omogočili, da so Rominje predstavile svojo zgodbo in tako prevzele odgovornost za posredovane informacije in ustvarjanje podob o njih in njihovi skupnosti. Ker vsebine ni pripovedoval muzejski strokovnjak, temveč so z izseki svojih življenjskih zgodb ženske spregovorile same, smo s tem projektom presegli delitev med muzejem in muzejskimi strokovnjaki kot avtoritetami ter skupnostmi kot zgolj uporabniki muzejskih storitev. Pri tem je bilo zelo pomembno, da so bile Rominje ves čas aktivno vključene v vse segmente dela in so tako lahko nadzirale njegov potek ter predvsem rezultat našega sodelovanja. S takšnim načinom dela smo presegale ustaljena razmerja moči, ki so v muzejih še vedno trdno zasidrana. Odločitve o tem, kaj bomo z zbranimi rezultati storile, so bile odvisne od vseh vpletenih, ki smo se pogajale o tem, kaj razumemo kot dediščino in kako jo bomo predstavile. Del naših prizadevanj je vključeval tudi prikaz ovir pri dostopu do zdravstvenih storitev, s katerimi se Rominje srečujejo v času nosečnosti, poroda in poporodne skrbi za dojenčka. Ob tem smo razmišljale, kako bi bilo mogoče te ovire preseči in izboljšati neustrezno ali pomanjkljivo zdravstveno obravnavo. Na razstavi in v spremljevalnem programu smo opozorile nanje in predstavile tudi naše rešitve. Tako smo se skupaj odzvale na enega od družbenih problemov ter se zavzele za večjo pravičnost in zmanjšanje diskriminacije (Palaić 2015b: 17, 2015c: 213–216).

Radikalna transparentnost

Koncept radikalne transparentnosti v muzejih predstavlja eno od pomembnih dimenzij etičnosti. Gre za jasno in javno razkrivanje vseh postopkov muzejskega dela v vseh njegovih fazah. Radikalno transparentnost je nujno uresničevati, saj se muzej še vedno razume kot avtoriteto, ki podaja zaupanja vredne informacije in znanja. Vsebine in sporočila, ki jih muzej posreduje, veljajo za resnične in točne, ljudje pa verjamejo, da muzej deluje strokovno, objektivno in brez prikritih namenov (Dariš 2014: 81). Refleksija vseh aktivnosti, dejanj in sprejetih odločitev v muzeju je nujna, če želi ta biti etična institucija. Njihov opis in analiza sta pomembna tudi za javnost, saj ji omogočata svobodo informiranega odločanja o tem, kaj želijo v muzeju spoznati in izkusiti in kako želijo z njim sodelovati. Po drugi strani je radikalna transparentnost dobra tudi za muzeje, saj jim omogoča nenehno vrednotenje in izboljševanje njihovih odločitev in dejanj, vsem deležnikom pa daje možnost kritičnega razmisleka o muzeju in njegovem delovanju ter njihovo vključevanje v etični diskurz muzeja. Pri sodelovanju s skupnostmi radikalno transparentnost uresničujemo tako, da institucija in sodelujoče skupnosti opredelijo jasna vodila, kakšno bo njihovo sodelovanje, ter jih občasno tudi znova premislijo in določijo. Radikal-

na transparentnost izboljšuje komunikacijo in različnim deležnikom, vključenim v muzejske procese, omogoča pogajanje o svojih potrebah. Gre za ustvarjanje zaupanja v muzej, v njegove procese in prakse, ki jih različne skupine pomagajo soustvarjati (Marstine 2011: 14–17).

Pri sodelovanju z Rominjami smo radikalno transparentnost uresničevali na dveh ravneh: pri raziskovanju zastavljene teme ter pri njeni predstavitvi in interpretaciji. Pred začetkom sodelovanja sem obiskala vse tri skupine in jim predstavila muzej, projekt *Dostopnost* in možnost sodelovanja. Povedala sem jim, da me obporodna dediščina zelo zanima, prav tako pa tudi dostop do zdravstvenih storitev v tem obdobju. Ženske so se odzvale z navdušenjem in poudarile, da je materinstvo zanje izjemno pomembna življenjska vloga in da bi se o tem z veseljem pogovarjale z mano. Pravzaprav so takoj, ko sem jih povprašala o njihovih materinskih izkušnjah, začele pripovedovati svoje spomine in doživetja. Kmalu se je pokazalo, da je to tema, ki odpira pogovor tudi o drugih bistvenih področjih njihovega življenja: o izobraževanju, zaposlovanju ter dostopu do zdravstvenih, socialnih in drugih storitev. Skupaj smo zastavile okvirno vsebino in potek projekta, pri čemer smo se pogovorile o vlogi muzeja, njegovih procesih in pomenu dela ter o ciljih projekta, prav tako pa smo se dogovorile, da se bomo skupaj odločale, ali predstaviti zbrano gradivo in na kakšen način. To je bilo zelo pomembno, saj so tako dobile občutek, da svojih zgodb ne bodo predale muzeju, temveč da jih same nadzorujejo in se odločajo, kaj se bo zgodilo z njihovo dediščino. Mnoge so izpostavile stereotipno prikazovanje njihovih šeg in navad v medijih, ki zgolj krepijo nerazumevanje in diskriminacijo romske skupnosti. Tega si za muzejsko predstavitev niso želele, zato je bil tovrstni dogovor še bolj pomemben.

Prav tako je bilo bistveno, da smo v samo zasnovo projekta vključile njihova pričakovanja in razumevanje obravnavane teme. Pomembno je bilo, da so same opredelile možne ovire in težave pri izvajanju aktivnosti ter da smo skupaj poiskale možne rešitve. Tako smo upoštevale njihovo znanje slovenskega jezika, njihove gospodinjske, službene in študijske obveznosti, prisotnost otrok na delavnicah in specifično dinamiko vsake skupine. Posebno pozornost smo namenile tudi razmisleku o tem, kako preprečiti kakršenkoli nezaželen zaplet ali neprijetno situacijo v romski skupnosti, saj si je bilo zaradi dosedanjih negativnih izkušenj njihovo zaupanje težko pridobiti. Opozorile so tudi na to, da želijo biti pri raziskovanju obporodne dediščine samo v družbi žensk, saj bodo tako bolj sproščene. Tako smo izključile moške, čeprav bi ti zagotovo omogočili bolj celostno osvetlitev tematike (Palaić 2015b: 13, 2015c: 215). V Serdici so ženske tudi predlagale, da bi aktivnosti izvajali zunaj njihovega naselja, saj bi na delavnice sicer ves čas prihajali otroci in možje ter jih motili, v Kerinovem Grmu pa si je bilo to nemogoče zamisliti, saj ženske niso želele zapustiti naselja. Tako smo tam poiska-

le ustrezen prostor za aktivnosti. V Mariboru pa smo se srečevale v prostorih društva Terne Roma – Mladi Romi, najboljši zbirni točki v središču mesta.

Radikalno transparentnost pa smo skušali uresničevati tudi pri predstavljanju in interpretaciji njihove dediščine. Rominje so bile enakopravno udeležene v pripravi razstave in spremljevalnega programa (o tem glej poglavje 'Vloga kustosa pri sodelovanju z izvornimi skupnostmi'). Bistveno pa se mi je zdelo, da obiskovalci natančno vedo, zakaj smo se v muzeju odločili za to sodelovanje in kakšna so naša teoretična izhodišča, kako smo z vsemi vpletenimi vzpostavili stike in se dogovorili za projekt, na kakšen način smo raziskovali obporodno dediščino in zbirali podatke, kakšne ovire smo morali pri tem premagati in kaj je še ostalo nedorečenega oziroma je morda pri predstavitvi umanjalo. V ta namen je bila pripravljena brošura *Rojstvo: Izkušnje Rominj* (Palaić 2015d), ki poleg strokovnih besedil vključuje tudi refleksije Rominj v vlogi koordinatork in s tem povezovalk med muzejem in skupnostmi. Njihovi zapisi še dodatno osvetlijo procese našega skupnega dela. V brošuri obiskovalci dobijo vpogled v to, kako je razstavna pripoved nastala in kaj vse je nanjo vplivalo, s tem pa tudi priložnost, da sami oblikujejo svojo interpretacijo in tudi svoj odnos do predstavljene zgodbe.

Deljeno skrbništvo dediščine

Janet Marstine govori o tem, da etika za 21. stoletje pri naša novo razumevanje dediščine, ki se kaže v premiku od pojma lastnine k pojmu skrbništva. Koncept skrbništva muzeje usmerja k spoštovanju dinamične in izkušnjske narave dediščine, predvsem pa k novemu načinu deljenja pravic in odgovornosti do nje. Ne gre več za to, da se muzeji osredinjajo zgolj na predmete, v katerih obiskovalci, ki jih razumemo le kot »uporabnike« dediščine, uživajo, temveč se vse bolj poudarja izkušnja obiskovalcev. Ta predstavlja povezavo med predmeti in ljudmi, ki pridejo v muzej ali do dediščine dostopajo po drugih poteh. Koncept skrbništva pa zagovarja tudi večjo vključenost javnosti v muzejske procese in predvsem spodbuja odnos sodelovanja z različnimi deležniki, zlasti z izvornimi skupnostmi. Omogoča nam, da dediščino razumemo kot živo entiteto, ki je del skupnosti ter jo moramo vsi spoštovati in negovati. Ker omogoča različne načine vključevanja javnosti ter zagovarja sodelovanje in pogajanje o dediščini z njenimi nosilci, je ta koncept družbeno vključujoč. Ponuja nam nov pogled na upravljanje zbirk in zagotavljanje dostopa do njih (Marstine 2011: 17–20). Usmerja nas namreč tudi k prikazovanju sedanjosti in tem iz vsakdanjega življenja ljudi, seveda pa tudi k prikazu aktualnih in družbeno relevantnih tem. Tak pristop muzejem omogoča, da opozorijo nase in krepijo svojo vlogo v družbi (Starec 2010: 44).

Tudi pri sodelovanju z Rominjami je bil moj cilj skupaj z njimi raziskati in prikazati eno od pomembnih področij njihovega vsakdanjega življenja, to je ustvarjanje družine,

obenem pa prek te teme opozoriti tudi na aktualno situacijo ter probleme diskriminacije in marginalizacije, s katerimi se Romi vsakodnevno srečujejo. Pri raziskovanju njihovih obporodnih šeg, navad in izkušenj sem Rominje dojemala kot strokovnjakinje za njihovo dediščino. Vključene so bile v vse faze muzejskega dela od zastavitve sodelovanja in raziskovanja njihove dediščine do priprave razstave in spremljevalnega programa. Kot sem že omenila, so prvi stik z dediščino, ki jo hrani muzej, vzpostavile ob ogledu stalne razstave *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (Žagar 2013), ki govori o posamezniku in njegovem umeščanju v družbo. Rominje so ob začetku sodelovanja obiskale muzej in si na razstavi s posebno pozornostjo ogledale sklop o ustvarjanju in pomenu družine. To je bila hkrati tudi priložnost za spodbujanje pogovora o njihovi obporodni dediščini in pomenu njenega ohranjanja. Ker so pripadniki romske skupnosti muzeju o tej dediščini do zdaj posredovali le malo informacij, je bilo pomembno, da so Rominje to dediščino same raziskovale in s tem prispevale k ustvarjanju novega znanja, obenem pa s pripravo razstave in spremljevalnega programa tudi k ustvarjanju muzejskih vsebin. Prevezele so odgovornost za svojo dediščino ter za njeno predstavljanje in interpretacijo, s tem pa tudi za preseganje enoznačnih podob ter s tem povezanih stereotipov in predsodkov, ki so v naši družbi še vedno močni. Ena od pomembnih dimenzij projekta je bila tudi ta, da so Rominje spoznavale dediščino vključenih skupin, ki je pred tem niso poznale, to pa je spodbudilo razpravo o tem, kaj sploh je njihova dediščina in kako jo prikazati. Ta proces je bil tako še bolj kompleksen, saj ni šlo le za dogovarjanje in pogajanje med muzejem oziroma muzejskim strokovnjakom in nosilkami dediščine, temveč tudi za dialog in iskanje rešitev med njimi samimi (Palaić 2015c: 213–216).

Vloga kustosa v sodelovanju z izvornimi skupnostmi

Muzejska praksa vključevanja izvornih skupnosti v muzejsko delo in sodelovanja z njimi je relativno nova, a predvsem v etnografskih muzejih že postaja standard (Scott 2012: 2). Leontine Meijer-van Mensch in Peter van Mensch pa ob tem tudi opozarjata, da je izraz skupnosti lahko problematičen. Skupnost je namreč družbeni konstrukt, povezan z odnosi moči. Opredeljevanje skupnosti je lahko prej dejanje nadzora kot odpiranje procesov odločanja v muzejih nosilcem dediščine. Prav lahko se zgodi, da so resnične skupnosti ne le napačno prepoznane, pač pa se lahko napačno predstavljanje njihove identitete z dediščinskimi procesi tudi institucionalizira (Mensch in Meijer-van Mensch 2015: 92). To je zagotovo zagata, h kateri se bomo v muzejih še vračali. Tudi z Rominjami smo se pogovarjale o tem, ali je res treba posebej poudarjati, da razstava pripoveduje njihove zgodbe, saj so se lahko v njih prepoznale različne ženske ne glede na etnično pripadnost. Zaradi zahtev projekta smo to vendarle morale izpostaviti.

Pri raziskovanju obporodne dediščine Rominj sem se opirala na temeljne postavke raziskovalne etike v etnologiji in kulturni antropologiji, ki jih v svojem prispevku z naslovom 'O etiki v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji' podrobneje opisuje Mojca Ramšak (2014). Med njimi naj omenim spoštovanje dostojanstva in zasebnosti sogovornikov, spoštovanje zaupnosti, skrb za anonimnost in varovanje osebnih podatkov ter informirana privolitev v sodelovanje v raziskavi in v objavo rezultatov. Ker sem o tem že pisala v drugem prispevku (glej Palaić 2015c: 212–216), tokrat razmišljam o svojem sodelovanju z Rominjami pri ustvarjanju razstave.

Mnogi strokovnjaki so že prespraševali avtoriteto kustosa pri pripravljanju razstave v sodelovanju s skupnostmi. Spraševali so se, koliko sodelovanja je še primernega in zaželenega, da se kultura pravilno predstavi. Nekateri zagovarjajo popolno intervencijo skupnosti, drugi deljeno avtoriteto, tretji pa menijo, naj skupnosti zgolj svetujejo kustosom. Nekateri trendi vključujejo decentralizacijo avtoritete in delitev moči ter zagovarjajo dialog s skupnostmi, pa tudi večjo transparentnost med ustvarjanjem razstave (Scott 2012: 3). Priprava razstave in spremljevalnega programa v sodelovanju z Rominjami je temeljila na delitvi avtoritete in pogajanju o pogledih na dediščino med kustosinjo in nosilkami dediščine ter tudi med nosilkami samimi.

Ko govorimo o romski skupnosti v Sloveniji, imamo pogosto pred očmi homogeno skupino ljudi,¹⁰ katere enoznačno podobo nam slikajo tudi mediji. Naše sodelovanje je pokazalo, da romsko skupnost sestavljajo različne skupine, ki uporabljajo svoje jezikovne različice, se opredeljujejo za pripadnike katoliške ali islamske veroizpovedi, živijo pa v urbanih centrih ali na podeželju. Imajo tudi različen dostop do zaposlitvenih možnosti. Serdica leži blizu Avstrije, tako da tam mnogo Romov opravlja sezonska dela ali pa so zaposleni v različnih podjetjih. Za Rome iz Maribora je značilno, da jih veliko dela v tujini (Nemčija, Švica, Francija), ljudje iz Kerinovega Grma pa so skoraj brez izjeme brezposelni. S tem je seveda povezan socialno-ekonomski status družin, ki ima bistveni vpliv na kakovost njihovih življenj. Ob srečanju vseh treh skupin v muzeju je bilo očitno, da se večina udeleženk med sabo ne pozna, prav tako so jim bile tuje nekatere šege in navade drugih skupin, ki so jim z zanimanjem prisluhnile. V zvezi s tem Jasmina Ahmetaj v svojem sestavku v brošuri *Rojstvo: Izkušnje Rominj* zapiše: »Kako naj nas poznajo ali razumejo Neromi, če se Romi med sabo prav tako ne poznamo ali sprejemamo?« (2015: 31).

Rominjam sem predlagala, naj na razstavi ne govorimo o obporodni dediščini romske skupnosti, temveč da predstavimo njihove individualne zgodbe in izkušnje ter se s tem izognemo posploševanju in stereotipiziranju. Obenem pa

10 Po ocenah različnih institucij živi v Sloveniji med 7000 in 12.000 Romov. Več statističnih podatkov je na voljo v Spletnem viru 5.

je bilo na ta način mogoče tudi pokazati, da gre za bistvene razlike v izkušnjah, odločitvah in razmislekih žensk ne samo med skupinami, temveč tudi v skupinah samih. Cilj tovrstne predstavitve je bil prikazati vsako posameznico kot aktivno ustvarjalko svojega življenja, ki je sicer rojena v določen družbeni okvir, a njena individualnost bistveno vpliva na to, kako živi in udejanja svojo kulturo. Ta ideja jim je bila všeč, saj se je pokazalo tudi, da svoje dediščine ne razumejo na enak način. Težava je bila predvsem pri skupini iz Maribora, ki je določene obporodne prakse obravnavala kot del islamske tradicije in ne kot del romske kulture. Zaradi pogoste dodatne diskriminacije zaradi vere so se odločile, da teh šeg in praks na razstavi ne bodo podrobneje predstavile. Moje stališče je sicer bilo, da predstavimo njihove šege, prakse in izkušnje, ki so bile sestavni del ustvarjanja njihovih družin in njihovega družinskega življenja ne glede na verski kontekst, vendar se same za to niso odločile. Na njihove odločitve sta vplivala predvsem strah, da bi jih tako večinsko prebivalstvo kot njihova lastna skupnost diskriminirala in zavračala, in pa strah pred napačnim razumevanjem njihove dediščine (Palaić 2015c: 216). Rominje iz ostalih skupin niso imele tovrstnih težav, čeprav je nekaj šeg, ki so jih predstavile, povezanih s krščanstvom. Najpomembnejši obred je namreč v obeh skupinah krst, v Serdici pa še cerkvena poroka. Tako je bilo na razstavi mogoče prebrati številne zgodbe Rominj iz Maribora, manj pa je bilo mogoče izvesti o njihovih šegah in navadah. Prav tako je bilo razstavljenih manj njihovih osebnih predmetov.

Ob pripravi razstave je bilo tako treba upoštevati razmisleke in predloge Rominj, obenem pa ohraniti strokovnost. Pri tem pa je vloga kustosa še kako pomembna. Kustos pozna poslanstvo muzeja in je zavezan k njegovemu ureničevanju, prav tako pa naj bi poznal potrebe občinstva. Njegova odgovornost je, da ob pripravi razstave pozna in upošteva kompleksne odnose med vsebino in metodami njenega predstavljanja, na primer načela dostopnosti razstave, hierarhičnost podanih sporočil ter točnost in kakovost informacij (več v Moser 2010). Tega ne moremo in tudi ne smemo pričakovati od nosilcev dediščine. Edino etično je, da kustos v pripravo razstave vključi svoje znanje ter se o pomenih in načinih predstavitve dediščine pogaja z njenimi nosilci. Prav tako je njegova odgovornost zagotoviti, da z muzealizacijo vsebin skupaj z nosilci dediščine res sporočajo tisto, kar si vsi želijo. Z Rominjami smo bile pozorne na to, da naše predstavitve ne bi še okrepile stereotipov in predsodkov večinske skupnosti. Prav zato smo predstavile njihove razmisleke, odločitve in izkušnje ter tako poskušale preseči podobo o homogeni romski kulturi, hkrati pa prikazati ženske kot aktivne ustvarjalke svojih življenj. Treba je torej paziti, da s predstavitvijo nosilec dediščine ne škoduje sam sebi in svoji skupini. Obenem pa je treba biti pozoren na to, da zaradi svojih interesov ne škoduje drugim skupinam.

Med izvajanjem aktivnosti sem Rominje velikokrat spraševala, ali se dobro počutijo in ali bi želele kaj spremeniti, prav tako sem pogosto preverjala njihove pripovedovane zgodbe in naše dogovore. Ob koncu sodelovanja pa sem želela izvesti, kako so doživele projekt in kakšno vrednost mu pripisujejo. Povedale so, da je bilo sodelovanje z muzejem zelo prijetno in da jim je predvsem prineslo nova spoznanja in poznanstva. Posebej so poudarile, da jim je bilo zanimivo spoznavati svoje prijateljice v novi luči in slišati različne izkušnje, ki so jih delile druga z drugo, prav tako pa jim je bilo vredno spoznavati nove ljudi, tako Rome kot Nerome, in sodelovati v novih aktivnostih. Rominje so bile ponosne na svoje delo. Kot pravi Melisa Baranja (2015: 27), so na delavnicah pokazale svojo moč in svoje znanje ter svojo pravo identiteto. Tudi odprtje razstave je bilo v celoti njihov dogodek – moderirala ga je Melisa Baranja, ženske iz Serdice so odigrale predstavo, vse tri koordinatorke pa so predstavile del razstave obiskovalcem. Dobila sem občutek, da so muzej sprejele kot prostor, kjer se dobro počutijo, se lahko izrazijo, delijo svoje pomisleke in predloge in kjer jih tudi upoštevajo. Pogosto so namreč poudarjale, da so njihove izkušnje v javnih institucijah drugačne. Posebej vreden se mi zdi tudi premik od ozaveščanja o lastni dediščini in zavzemanja za njeno ohranitev do želje, da se jo predstavi širši javnosti. Prav zato, ker so prepoznale pomen predstavitve svoje dediščine v muzeju, so bile pripravljene za razstavo posoditi svoje osebne predmete, nekatere zelo intimne in zanje zelo dragocene, ki jih spominjajo na rojstvo ali odrasčanje njihovih otrok. Tudi za to je bilo potrebno močno zaupanje v muzej.

Kako naprej?

Sodelovanje z izvornimi skupnostmi in posamezniki, ki so nosilci dediščine, je zagotovo usmeritev, ki se bo v muzejski praksi vedno bolj uveljavljala. To je namreč ena od zavez družbeno odgovornega, etičnega in angažiranega muzeja, ki lahko samo tako ohrani in krepi svoj položaj v družbi. Dejstvo je, da vključevanje nosilcev dediščine v muzejsko delo zahteva izjemno veliko časa, energije in predvsem strokovnega vložka, odpira pa tudi številna etična vprašanja, s katerimi se morda kustosi doslej niso srečevali v tolikšni meri. Zagotovo je najbolje, da etične dileme v sodelovanju z vsemi vključenimi obravnavajo sproti. Pri tem je pomembna transparentnost projekta v celoti – pri raziskovanju in predstavljanju rezultatov. Prav predstavljanje in interpretacija v muzejih zahtevata največ energije in časa, saj je z nosilci dediščine treba doseči dogovor in se pogoditi o najustreznejši možnosti, ki bo zadostila tako muzeološkim kriterijem kot tudi željam in potrebam skupnosti, s katero kustos sodeluje. Menim, da vsekakor ni etično, če so ob pripravi razstave nosilci dediščine prepuščeni sami sebi in svojemu ustvarjalnemu izražanju. To je odgovornost kustosa, ki je ne sme preložiti na druge, ker bi mu bilo tako morda lažje. Zagovarjam sta-

lišče, da se z vključevanjem skupnosti v delo muzeja vloga kustosa ne zmanjšuje, temveč je zaradi njegove odgovornosti do muzeja, javnosti in nosilcev dediščine le še večja.

Literatura

AHMETAJ, Jasmina: Muzej po naše. V: Tina Palaić (ur.), *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 31–33.

BARANJA, Melisa: »Ženske so kar žarele. Kakor da bi bile obsijane z gledališkimi žarometi. Postale so zvezde.« V: Tina Palaić (ur.), *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 26–28.

BOŽIČ, Anja in Nika Rudež: Gledališče zatiranih kot metoda dela v projektu sodelovanja z romskimi ženskami. V: Tina Palaić (ur.), *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 20–25.

ČEPLAK MENCIN, Ralf: Etnografski muzej – prostor praznovanja ranljivih skupin. *Etnolog* 23, 2013, 65–101.

DARIŠ, Metka: Etične dileme – muzejska prezentacija in interpretacija. V: Ida Gnilšak (ur.), *Zborovanje slovenskega muzejskega društva, Kočevje, 10. – 11. oktober 2014*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2014, 80–86.

DUCLOS-ORSELLO, Elizabeth: Shared authority: The key to museum education as social change. *Journal of Museum Education* 38 (2), 2013, 121–128.

KOZOROG, Miha in Viktor Škedelj: DJ Nasko na Radiu Študent: Kratka analiza neke politične korektnosti. V: Božidar Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006, 245–257.

MARSTINE, Janet: The contingent nature of the new museum ethics. V: Janet Marstine (ur.), *The Routledge companion to museum ethics: Redefining ethics for the twenty-first century museum*. Abingdon in New York: Routledge, 2011, 3–25.

MENSCH, Peter van in Leontine Meijer-van Mensch: *New trends in museology II*. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje in ICOM Slovenija, 2015.

MOSER, Stephanie: The devil is in the detail: Museum displays and the creation of knowledge. *Museum Anthropology* 33 (1), 2010, 22–32.

NAHTIGAL, Katarina in Andrej Tomazin: Osebni razstavi Nino: Človek optimizem in Poglej me in videl boš. V: Tina Palaić in Urša Valič (ur.), *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 127–131.

PALAIĆ, Tina in Urša Valič (ur.): *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015a.

PALAIĆ, Tina in Urša Valič: Projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam in pogledi nanj z vidika zaposlenih v sodelujočih muzejih. *Etnolog* 25, 2015b, 21–42.

PALAIĆ, Tina: Obporodne prakse, izkušnje in spomini: Projekt sodelovanja z Rominjami. V: Tina Palaić in Urša Valič (ur.), *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015a, 132–137.

PALAIĆ, Tina: Obporodne prakse, izkušnje in spomini: Projekt sodelovanja z Rominjami v Slovenskem etnografskem muzeju. V: Tina Palaić (ur.), *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015b, 6–19.

PALAIĆ, Tina: Družbeno angažirani muzej: Vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin. *Etnolog* 25, 2015c, 209–217.

PALAIĆ, Tina (ur.): *Rojstvo: Izkušnje Rominj*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015d.

POLJAK ISTENIČ, Saša: Dostopnost kulture in/ali inkluzija?: Slepi in slabovidni v slovenskih muzejih. *Etnolog* 25, 2015, 43–70.

RAMŠAK, Mojca: O etiki v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji. V: Ida Gnilšak (ur.), *Zborovanje slovenskega muzejskega društva, Kočevje, 10. – 11. oktober 2014*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2014, 8–27.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana in Ksenija Horvat Vidmar: *Vidiš me – vidim te: Kulturna raznolikost skozi romski pogled*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2009.

SANDELL, Richard: Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance. V: Richard Sandell (ur.), *Museums, society, inequality*. London in New York: Routledge, 2002, 3–23.

SCOTT, Katherine Mary: Engaging with pasts in the present: Curators, communities, and exhibition practice. *Museum Anthropology* 35 (1), 2012, 1–9.

SIMON, Nina: *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0, 2010; <http://www.participatorymuseum.org/>, 9. 4. 2016.

STAREC, Saša: Post-muzeji na obzorju. *Glasnik SED* 50 (1–2), 2010, 42–47.

ŠTEPEC DOBERNIK, Dušan in Mojca Tercelj Otorepec: Imam dediščino, torej sem: Zakaj v Sloveniji ne želimo ohraniti romske materialne dediščine. V: Božidar Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006, 211–218.

ŠTRUKELJ, Pavla: *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

ŠTRUKELJ, Pavla: *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina, 2004.

VALIČ, Urša in Tina Palaić: Projekt »Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam« za uresničevanje muzeologije 21. stoletja. V: Tina Palaić in Urša Valič (ur.), *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 15–23.

VALIČ, Urša, Jana Kostelec in Tina Palaić: Dostopnost fotografije in drugega vizualnega gradiva. V: Tina Palaić in Urša Valič (ur.), *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015, 96–103.

ŽAGAR, Janja (ur.): *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013.

Spletni viri

Spletni vir 1: Spletna stran projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam; <http://www.dostopnost.eu>, 1. 5. 2016.

Spletni vir 2: Spletna stran SEM: Razstave obiskovalcev; <http://www.etno-muzej.si/sl/razstave-obiskovalcev/rojstvo-izkusnje-rominj>, 1. 5. 2016.

Spletni vir 3: Predstava: Rojstvo – Izkušnje Rominj, 31. 7. 2015; <https://www.youtube.com/watch?v=7lmLnmxbi3w>, 1. 5. 2016.

Spletni vir 4: Galerija pripovedovalcev: Jasmina Ahmetaj; <http://www.etno-muzej.si/sl/galerija-pripovedovalcev>, 1. 5. 2016.

Spletni vir 5: Urad RS za narodnosti, Romska skupnost: Statistični in osnovni podatki; http://www.un.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/statisticni_in_osnovni_podatki/, 1. 5. 2016.

Viri

AHMETAJ, Jasmina: *Dekle z bonboni*. Maribor: Frekvenca in Ljubljana: Založba / *cf, 2013.

ICOM: Icomov kodeks muzejske etike, 2005; http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Codes/kodeks.pdf, 12. 4. 2016.

VZPOREDNA življenje: *Vzporedna življenje: Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode*. London: Amnesty international, 2011; http://www.amnesty.si/media/uploads/files/vzporedna_zivljenje.pdf, 12. 4. 2016.

ZVKD: Zakon o varstvu kulturne dediščine, 2008; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0485>, 12. 4. 2016.

Ethical considerations regarding the preparation of the exhibit *Birth: Experience of Roma Women* in the Slovene Ethnographic Museum

Between 2013 and 2015, the Slovene Ethnographic Museum conducted a project titled *Accessibility of Cultural Heritage to Vulnerable Groups* in which those employed on the project tried to improve access to museums and museum contents on three levels: reduction of built and other physical obstacles in the museum building and in exhibit rooms; improving accessibility to museum contents with the preparation of various educational programs; and the integration of members of vulnerable groups in the creation of the museum contents and activities. Among other activities, Museum employees cooperated with twenty women from the Roma community, studying their perinatal customs, practices, and usages as well as access to health services for women in their reproductive period. Jointly they have also organized an exhibit titled *Rojstvo: Izkušnje Rominj* (Birth: Experience of Roma Women) and its accompanying program, which falls within the third aforementioned level. Roma women had been namely involved in the entire process, from the research of the chosen topic to its presentation and finally to the interpretation of research results.

Cooperation with source communities and individuals as heritage holders is certainly the most important emerging direction in museum practice. The museum can maintain and strengthen its position in the society only by being committed to socially responsible, ethical, and engaged work. It is bound by the concept of moral agency, which is based on the examination of the museum's social responsibility, utter transparency of its operations, and shared guardianship of heritage. All three concepts were realized in the course of cooperation with the Roma. This, of course, raised a number of ethical issues and encouraged reflection on the role of the curator in such a process and the sharing of authority with heritage holders. The author of this article argues that the role of the curator in such projects is not reduced, but due to his or her professional responsibilities to the museum, its visitors, and heritage holders, only increases further.

